

lelkierével mindig magára vonja a figyelmet. De a főhős prófétikus alkata egyensúlyban kell hogy álljon hiteles emberi érzelmeivel. A vendégszereplő Dengyel Iván megjelenésében ideális vezér volt. A sokat megélt, „nehéz szavú” parasztok magabiztosságát és határozottságát árasztotta magából. Küldetéses megszállottságában is - a földön járva - a ló pásztor, a lelkiatya szeretetével nevelte a hozzá menekülő szegényeket. Unnepélyes, megfontolt gesztusai tiszteletet parancsoltak hívóktól és ellenfelektől egyaránt. Néhány katonájával bemegy a debreceni tanácsházára, hogy kikövetelje seregének ellátását. Búcsúzásképpen elhelyezi kardját az asztalon, ezzel a mozdulattal kínál szövetséget és védelmet a városnak - ígér kéréshetetlen megtorlást egyezségük megszégyesítésénél.

Dengyel egyéniségéből, alakításából az a benső szuggesztív sugárzás hiányzott, amellyel valaki eleve kiemelkedik és fölébe nő a többinek úgy, hogy közben esendően emberi lény maradjon. Asszonyával való gyengéd együttléte alkalmával hiányzott belőle az őszinte és egy-szerű líraiság. Veresége után nem tudta elég sokrétűen érzékeltetni a tévedés, a kudarc elviselhetetlenségét, a bukás szörnyű élményét, pillanatnyi gyengeségét, félelmét, tehetetlenségét; ehelyett valamiféle ideges kapkodás mutatkozott meg rajta. Az utolsó jelenetben talált még valamennyire magára, amikor gyűlöletét és kielégületlen bosszúvágyát a debreceni urakra - és Méliuszhoz szólva - az istenre zúdította.

Méliusz szerepében Fésüs Tamás nem tudta életre kelteni az egyházat és kultúrát teremtő személyiség képzeletünkben élő ideálját. Hiába közlik ugyanis a történeti források, hogy Méliusz a paraszt-fölkelés idején mindössze talán harminc-öt éves volt, közösségi emlékezetünkben nagy tekintélyű, tudós papként jelenik meg, s a dráma sem tér el ettől az elképzeléstől. Fésüs Tamás éveinek száma jöllehet közel áll a történelmi személy életkorához, mégis rendezői tévedésnek mondható a református egyházfő szerepének rábízása. Filigrán alkata, fiatalos súlytalansága eleve megfosztotta attól, hogy akár partnere, akár ellenfele legyen a fekete embernek. Nem volt átütő erejű egyéni konfliktusa sem, amikor hite és akarata ellenére a debreceni bíró követelésének engedve megy el a parasztok táborába, hogy a jámborul imádkozó sereget voltaképpen a biztos halálba, a török ellen küldje.

A sokszereplős darabból három színészi alakítás emelkedett ki. Szöcs Lászlót, a fekete ember alvezérét, Kóti Arpád játszotta. Karácsony leghűségesebb társa, de vak hitében és hiszékenységében kételkedő ellenlábasa. Kóti megkapó őszinteséggel és szenvedéllyel védi, támogatja urát addig, amíg józan gondolkodása engedi. Igyekszik ellensúlyozni Karácsony túlzásait, és visszatartani őt a meggondolatlan cselekedetektől. Akkor is mellette áll, amikor mindenki elhagyja. Kóti játéknak hitelét éppen az adta, hogy a racionalitás határain belül a teljes meggyőződés érzelmi gazdagságával nem egy emberért, Karácsony Györgyért, hanem a lelkiileg is megnyomorított parasztokért küzdött.

Sárady Zoltán a debreceni főbíró szerepében azt a kényszerű szituációba került hivatalnokot képviselte, aki véd-vén és szolgálván városát, bármilyen áron megpróbálja elsimítani a bonyodalmakat. Félelemmel teli kisember addig, amíg túlerővel áll szemben, és kíméletlen nemes, amikor úrrá lesz a helyzetben.

A Dorkát megszemélyesítő Csoma Judit a szerelmes, gyengéd, hűséges, bátor és harcias asszony paneljeiből összerakott alakját igyekezett életre hívni. Valódi megrendülést akkor tudott kelteni, amikor a végső kétségbeesés és eltökéltség szándékával véget vet életének.

A *fekete ember* - a mostanában bővebben sorjázó történelmi drámák között - a nagylélegzetű írói nekifeszüléssel keletkezett. Ez mindenesetre megalapozza azt a feltételezést, hogy Tóth-Máthé Miklós elhivatottságából és színpadi érzékéből koncentráltabb drámai alkotások is születhetnek. A debreceni színház pedig láthatóan készen áll arra, hogy a jelenkori drámairodalom legfrissebb műveit igényesen megjelenítse.

A következő számaink tartalmából

Tarján Tamás:

Zéró

Csáki Judit:

Joyce a színpadon

Bécsy Tamás:

Calais-i polgárok

Nánay István:

Kecskeméti előadások

Mihályi Gábor:

A magyar "gazdag színház" szegénysége

ÉZSIÁS ERZSÉBET

A Nagy család - húsz év után

Németh László-bemutató a Józsefvárosi Színházban

A *Nagy család* nem tartozik Németh László legjobb drámái közé. Maga is elismeri: „Ha az *Utazás* arra volt példa, hogy a szerencsés téma mennyire megkönnyíti a kidolgozást, a *Nagy család* tanulságos ellenpélda, hogy milyen a »szerencsétlen« téma, ahol a foganás eleinte észre sem vett hibája kidolgozás közben való-ságos fejlődési rendellenességgé nő, melyet a szívós munka, többszöri nekifohászkodás is csak félmegoldással képes kiküszöbölni.” (A *Nagy család* története, Mai témák, Szépirodalmi, 1963. 183. o.)

Valójában regénytémába ütközött, amikor régi vesszőparipáját, a mikroköz-ségek helyébe lépő nagy közösségek formálódását akarta megírni. Ugyanakkor ez a régi rögeszme - „a közösségek öss-zsetartásához emberek szíve-vére kell - egy-egy beépített Kómúves Kelemen-né” - a társadalmi drámákkal rokonítja a *Nagy család*ot, elsősorban a *Cseresnyés*, a *Mathiasz-panzió*, a *Győzelem* motívumvilágával.

Mert miről is van szó ebben a nagy-szabású írói vállalkozásban? Egy értelmi-ségi család felbomlásáról, amelyet a kis-közösség eddigi összetartója, az anya sem tud megakadályozni. Ez a paraszti szár-mazású, gyémántkeménységű és -tisztasá-gú alak tipikus Németh László-hősnő, a Bethlen Katák, Kurátor Zsófi rokona, aki a megváltozott társadalmi körülmények között elsőgenerációs értelmiségivé vált: fizikussá. „A gyökérvetés, mélyebb-re kapaszkodás paraszti ösztöne azonban továbbra is ott marad benne, úgy ragasz-kodik nem a férjéhez, akinek a gyengéit látja, a családjához, mint ősei a néhány nyíl földcséjükhöz.” Ez a negyvenes éveit taposó asszony két kamasz gyerekkel mégis magára marad, a férj elmegy egy nála jóval fiatalabbal. Ebben a mindennapi háromszögtörténetben ott kezdődik a Németh László-i rögeszme, hogy milyen továbbélési lehetőségek adódhatnak a hősnő számára. És Kata a nagy családot, a nagyobb közösséget választja, mert „mágnesemberként” rendkívül alkalmas arra, hogy maga köré vonzza a fiatalokat, időseket egyaránt.

Az író elképzelése szerint ennek a nagy közösségnek az egész társadalmat kell jelképeznie, ezért sokszínű ember- és jellemkavalkád kavarog a színen: a lázadó kamasz fiú, aki anyjához húz, a lány, aki „apja süldő kiadásban, az élvezetvállás kis novíciája”, a házgondnok (volt mozgalmi ember), a segédfelügyelő (volt apáca), a börtönt megjárt segéd-munkás (volt nyelvész) és annak barát-ja, a faluról felkerült szerelő, a hajdani vidéki tanár (a régi eszmény), a vidéki egyetemista lány (a hősnő fiatalkori alteregója) és könnyűvérő barátjánője. Ezzel a rengeteg szereplővel az írónak az a célja, hogy dramaturgiaiilag már a darab elejétől kezdve előkészítse a nagy család szerveződésének lehetőségét. A kristályosodási folyamat azonban csak a második részben jön létre. Az első rész valójában a mikroközösség – a család – felbomlását ábrázolja. A téma írópróbáló erejét mutatja, hogy Németh László többször átírta művét, amely végső változatában kétestés dráma, összesen hét felvonásban. Ebből maga az író is az első részt tartja eljátszhatónak, bár titkos vágya szerint az igazi kísérlet a kétestés bemutatása lenne. „A nagy család történetének épp ez a kettős tanulsága: szemlélteti, mi a különbség egy dráma- s egy regénytéma közt, s megmutatja, milyen átalakítások árán lehetett a kétebontott témát mégiscsak épkézláb játékként s mint az első részről te is hangoztatod: befejezett drámaként talpra állítani.” (I. d. mű, 414. o.)

A Népszínház több mint húsz évvel a veszprémi ősbemutató után most ezt az első részt mutatta be, amely önmagában is teljes értékű dráma. Csírájában benne van a nagy család szerveződésének lehetősége, de egyben a kudarca is. Ez utóbbit a megírás óta eltelt két évtized tapasztalatai is erősítik a nézőben. Bár Németh László már a megírás idején, 1963-ban bevallja, hogy „a nagy család vágyában, ahogy az bennem élt, volt valami ábrándszerű”. A darab társadalmi akusztikája az eltelt huszonkét év során erősen megváltozott. Nemcsak azért, mert időközben elmélyült a család válsága, és a válások száma soha nem látott méreteket öltött, hanem azért is, mert az emberek befelé forduló életformájával párhuzamosan mindinkább megvalósíthatatlan ábránd lett a közösségek összetartó ereje. Ami viszont általánossá vált: a társadalmi méretű elmagányosodás. Vagyis épp az, ami ellen Németh László drámái megpróbálnak gyógy módot

a ajánlani. A másik jelenség, amit az idő és a társadalmi változás módosított: az értelmiség helyzete. A hatvanas évek elején kétségtelen társadalmi emelkedést jelentett egy falusi kislánynak bekerülni az egyetemre. Ma azonban fordított folyamatnak lehetünk tanúi: még a végzett diplomások is igyekeznek vissza falura – gazdálkodni. Az értelmiség nimbusza már a múlté, manapság nem rang egyetemistét végezni és diplomásként tengődni.

A Józsefvárosi Színház előadása Miszlay István rendezésében igyekszik tompítani ezeket az akusztikai változásokat, jó dramaturgiai érzékkel nyúlva

a műhöz, és a húzásokkal pergővé és előadhatóvá téve a drámamonstrumot. A rendező érdeme, hogy a sokszereplős és valójában cselekmény nélküli darabot össze tudja tartani, és a szereplők viszonyában a szellemi összecsapásokra koncentrálni. (Elsősorban Kata és Szilasi tanár párjeleneteiben.) Hiszen Németh Lászlónál mindig ezek a túlságosan is irodalmi nyelven megírt viták hordozzák a mondandót. Csak az előadás képi megjelenítésével nem lehetünk elégedettek: Csányi Árpád érthetetlenül puritán vagy inkább csúnya díszletfalai a hatalmas fotókkal egy szegényes amatőr-előadás kellékeit idézik. Rimanóczy Yvonne abroncs-szoknyái korszakjelzőek.

Bár a színészi teljesítmények egyenletlenek, néhány remek alakítást is láthatunk. Mindenekelőtt a vendég Pécsi Ildikóé, aki számtalan kurtizánszerep után most egy volt apácát alakít (bár ilyet is játszott már Görgey Gábor *Ünnepi ügyelet* című darabjában). Ez az érző szívű, végtelenül közvetlen Klára nővér takarítónő, segédházfelügyelő és kedves-nővér egyszerű, akinek egyszerű, józan paraszti érvei gyakran az igazságot hordozzák. Tyll Attila rokonszenves Szilasi tanárjáról maga Németh László jut eszünkbe: az ő mondatait, tanári-emberi hitvallását halljuk, eszméi és kudarcai egyaránt egy nagy formátumú életmű építőkövei. Tóth Judit, a dráma tulajdonképpeni főszereplője a kezdeti elfogódottság után komoly mélységekig viszi Kata emberi meghasonlását és asszonyi válságát. Nem az ő hibája, hogy választását, a köréje szerveződő nagy családot inkább spontán vállalkozásnak érezzük, mint tudatos törekvésnek. Ez első-sorban dramaturgiai és a második rész hiányából adódó probléma. A színésznő egy jellem válságának csak az első fázisát játszhatja el. Ezért a befejezés gesztusa, amelyben minden eddigi törekvésé

vel ellentétben mégis elengedi férjét, és ezáltal szabad utat nyit a család felbomlásának, váratlanul és megoldatlanul éri a nézőt. Pákozdi János teljes passzivitásra van ítelve a férj szerepében. Ez az egyik legkevésbé kidolgozott figura, inkább csak séma: a fiatalabb szeretőért a családot otthagynó idősödő férfi sztereotípiája. Hasonlóan sematikusak a gyerekek is: Kozáry Ferenc kevésbé erőteljes az „örök lázadó kamasz” figurájában, míg Vándor Éva kamaszos női bájjal tölti meg a hebrencs bakfis alak-ját. Jók viszont a karakterigényű mellékszereplők, mindenekelőtt Dimulász Miklós a humort sem nélkülöző nyelvész-segédmunkása és Szilágyi Zsuzsanna naivan üde vidéki fruskája. A gondnok Katához fűződő érzelmei valójában megíratlanok, ezt érzékelteti Soós Lajos játéka is. Eszes Sándor munkasalakja vesztett legtöbbet hiteléből az eltelt idő során – ez inkább írói, mint színészi probléma.

Mára talán lezártnak tekinthetjük azt a vitát: papírszínház számára írt-e Németh László. A műveiről alkotott hamis könyvdrámaelméletét ő maga is táplálta a színháztól való félelmével. „A mint-egy negyedszázad darabot én egy papírszínház számára írtam, s ha vagy kilenc-tíz darabom különböző véletlenek folytán el is jutott oda, hogy közsínházban bemutatassák, én magam csak igen vonakodva követtem azokat a köépületbe.” *A Nagy családdal ugyanakkor kivételt tett, talán épp a megírás nehézségei miatt közel állt szívéhez: „Az, hogy én a Nagy családot e kísérleti dramaturgiában, a meg-írásából adódó tanulságokkal, de kiadom, azt jelenti, hogy a darabot nemcsak rossznak, de előadhatatlannak sem tartom. S minthogy ismerem a küszöböt, melyet a színészek képessége s a nézők készsége jelent, még azt is hi-szem (ha csak a színház túl sokat ki nem vesz belőle), hogy éppoly sikerrel adható, mint más darabjaim.”* Németh László műveinek könyvdrámajellegét és színpadi alkalmatlanságát épp az utóbbi évek színházi bemutatói cáfolták meg. Ezek közé sorolhatjuk a Nagy család mostani előadását is.

Németh László: Nagy család (Józsefvárosi Színház)
Díszlet: Csányi Árpád. Jelmez: Rimanóczy Yvonne. Segédrendező: Csikós Ilona. Rendezte: Miszlay István.

Szereplők: Pákozdi János, Tóth Judit, Nándor Éva, Kozáry Ferenc, Tyll Attila, Soós Lajos, Pécsi Ildikó m. v., Szilágyi Zsuzsanna, Varga Kata, Dimulász Miklós, Eszes Sándor.